

ŽELJKO PEKOVIĆ

CRKVA SV. NIKOLE NA PRIJEKOM

UDK 726.54(497.5 Dubrovnik)
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
Primljeno: travanj 1994.
Received: April 1994

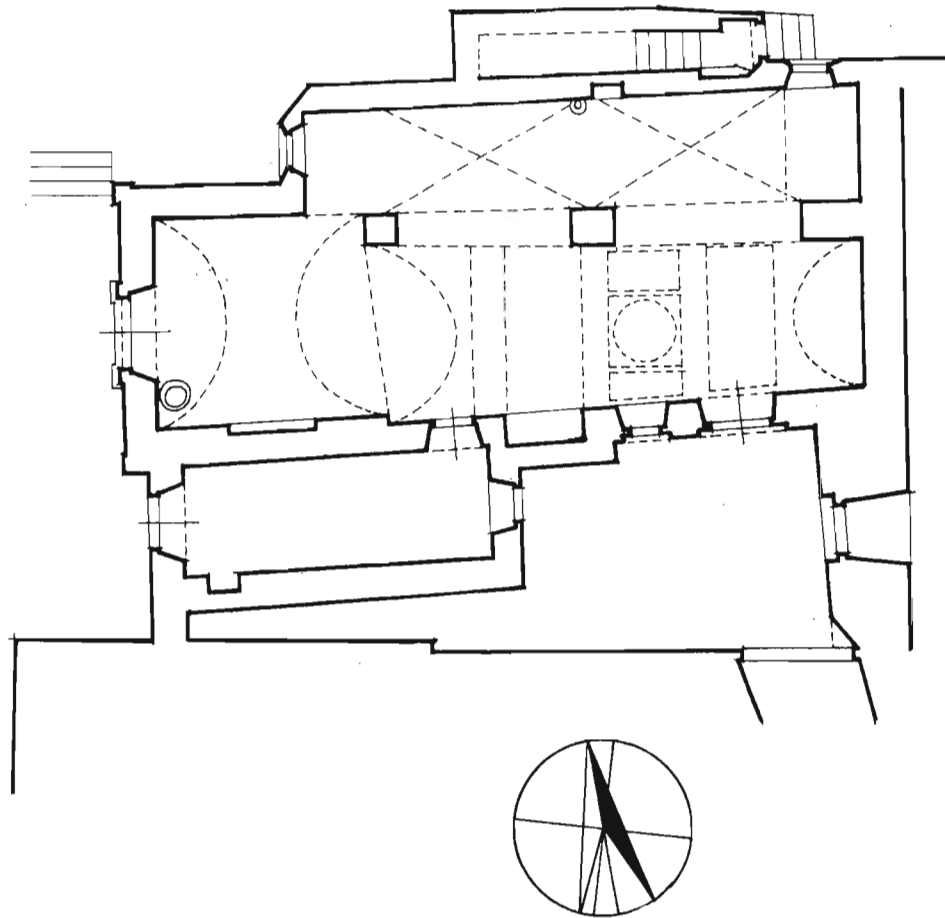
Željko Peković
HR - 20000 DUBROVNIK
Državna uprava za zaštitu kulturne
i prirodne baštine Dubrovnik
C. Zuzorić 6

Crkva Sv. Nikole na Prijekom izvorno je bila predromanička građevina, a doživjela je brojne pregradnje. Autor je izradio precizne arhitektonske snimke postojećeg stanja crkve, pa je na temelju dosad provedenih istraživanja, pisanih izvora, te detaljnom analizom postojećeg stanja, donio pretpostavljeni izvorni izgled predromaničke crkve, koja je pripadala južnodalmatinskom kupolnom tipu raščlanjene vanjštine.

Crkva Sv. Nikole nalazi se u sjeveroistočnom dijelu povijesne jezgre Dubrovnika, na predjelu "Prijeko". Nalazi se u osi ulice Prijeko, na mjestu gdje se ona siječe sa Zlatarskom ulicom. Izgrađena je iza nekadašnje carinarnice (*dogana, sponza*); do nje je u XIII. stoljeću vodila regulirana ulica, širine 4 sežnja, koja je izgradnjom današnje Sponze nestala.¹ Nalazila se uz nekadašnji gradski zid prema istoku, danas istočni zid Sponze.

Tijekom povijesti naziva se raznim imenima: *Ecclesia S. Nicole de Campo*, ("campus" se nazivao nasuti morski rukavac), a u XIII. st. spominje se još kuća "in palude", u blizini Katedrale.² Kasnije naziv "*campus*" prelazi u Placu ("*platea*"), te se potom u dokumentima navodi "*Sancto Nicolo de piazza*", a kako je bila blizu dogane, dobiva i naziv *appreso Doghana*. U XIV. i XV. stoljeću zove se još "*Sancto Nicolo in salinize*", "*appreso le slanize*", jer je u blizini bila slanica, magazin soli. U blizini su bile također glasovite radionice dubrovačkih zlatara, te se crkva naziva i "*Sveti Nikola u Zlatarskoj ulici*", a često i *Sv. Nikola na Prijekom*. Crkva je imala sva ova imena jer je unutar grada od XIV. stoljeća postojala još jedna crkva Sv. Nikole, koju je sagradio Ivan Andrije Volčić (Volzo). Dne 3. ožujka 1465. spominje se *San Nicola appreso la casa del Volzo*, te kasnije *Sv. Nikola za gospom, presso il Domo, apud sanctum Mariam appresso Monsignore, in sesterio di S. Pietro, a parte pelagi, de Pusterna*.

Crkva Sv. Nikole na Prijekom spominje se u arhivskim dokumentima tijekom XIII. stoljeća. Prema zaključcima Statuta iz 1296. godine njome počinje regulacija ulica gradu pripojenog novog seksterija,³ a 1376. godine od nje se regulira i sama ulica Prijeko.⁴ Godine 1436. u zapisniku Velikog vijeća⁵ bilježi se ulica Prijeko koja se tada nazivala ulicom Sv. Nikole.

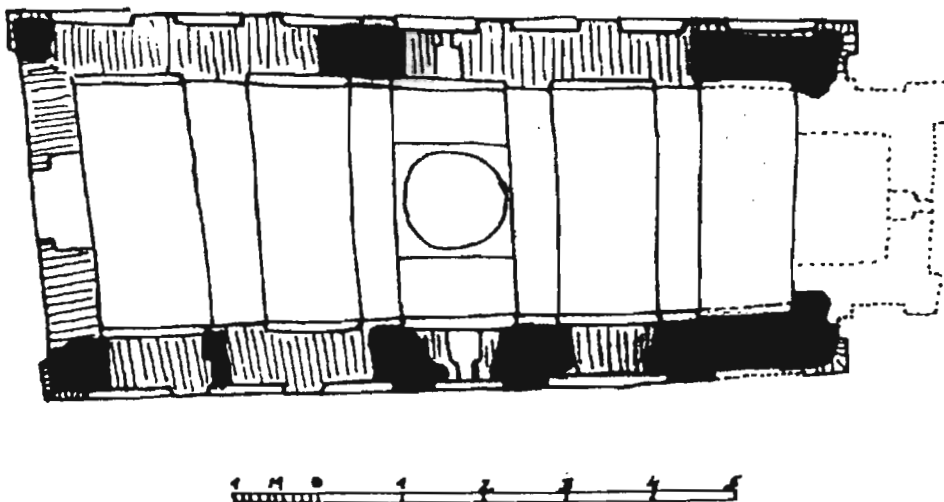

Sl. 1. Situacija

Nalazila se na vrlo važnoj urbanoj točki grada. Nastala je prije priključenja seksterija Prijeko gradu. Kada je ono obzidano gradskim zidom krajem XIII. stoljeća, istočne gradske zidine su izgrađene u njenoj neposrednoj blizini tako da je pripojena gradu. Nalazila se na litici, koja se strmo dizala iznad nizinskog dijela (*campusa*). U crkvi se sve do XVIII. stoljeća slavilo osvajanje Bodinove kule, koja je prema pisanju kroničara bila u njenoj blizini. Taj položaj bio je važan za odbranu ondašnjeg Dubrovnika te je bio utvrđen već u XII. stoljeću.

O crkvi je pisao Frano Radić. Uočava izvornu jednobrodnu crkvu, opisuje ju i uspoređuje s crkvom Sv. Petra u Omišu. Donosi njen prilično geometriziran tlocrt i presjek. Smatra da je imala četiri traveja pa je to, po njegovu mišljenju crkva hrvatsko-bizantskog sloga, starija od XII. stoljeća.⁶

Niko Gjivanović opisujući crkvu,⁷ uočava također izvornu jednobrodnu građevinu, nadsvođenu bačvastim svodom. Za nju piše da je s tri lezene bila podijeljena u četiri dijela, dakle da je imala čak četiri traveja. Nad sredinom drugog svoda, od apside, uzdizala se kupola. Prema tome zaključuje da je nekad bila pokrivena krovom na četiri vode.

Sl. 2. Rekonstrukcija tlocrta crkve, E. Dyggve

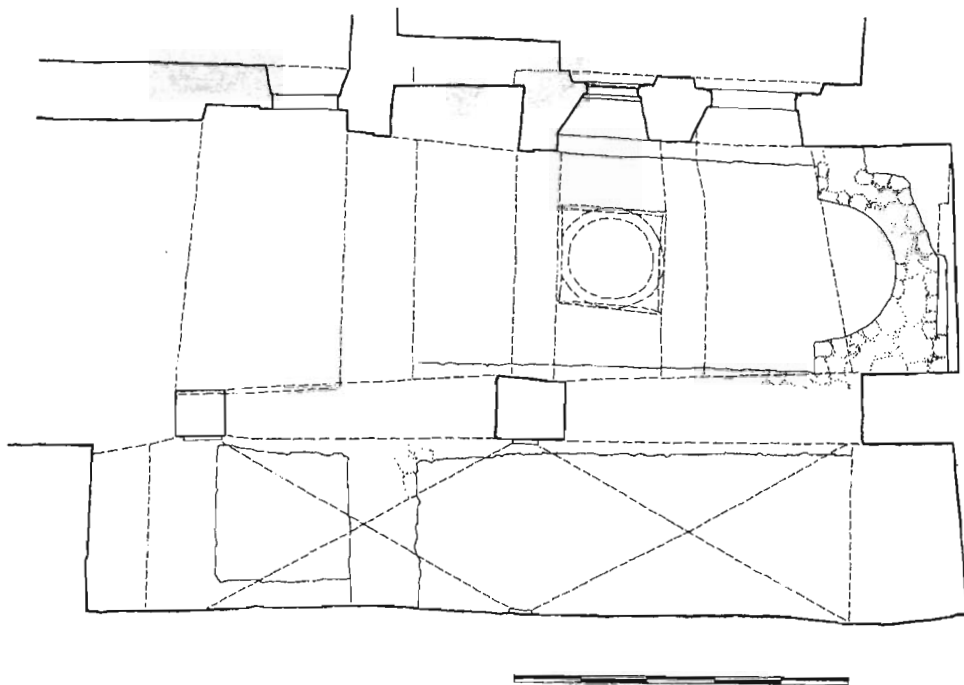
Crkvu Sv. Nikole proučavao je E. Dyggve te izvršio analizu originalnih dijelova i iznio rekonstrukciju njezina prvotnog izgleda. Ona je, po njegovu tumačenju, bila izduženih proporcija, sa čak pet traveja, te četiri para lezene u unutrašnjosti, i s apsidom koja je bila izvana i iznutra pravokutna. Nad središnjim travejem uzdizala se kupola.

T. Marasović je nakon uvida u izvršena arheološka istraživanja naveo da je crkva uobičajenih proporcija s dva para lezene u unutrašnjosti i s plitkim nišama na unutrašnjim i vanjskim zidnim plohama. Apsida je i u ovom slučaju vanjskog pravokutnog i unutrašnjeg polukružnog tlocrta. Kupola u unutrašnjosti diže se iznad trompi, a na njoj četvrtastoj vanjštini nađeni su i tragovi polukružnih niša.⁸

Crkva Sv. Nikole na Prijekom tlocrtno je izduženi pravokutnik, kojemu su dograđena dva bočna prostora. Sjeverni dograđeni prostor nadsveden je s dva polja plitkih križnih svodova, te se ne proteže cijelom dužinom crkve. Njegovom dogradnjom prvotna crkva postala je dvobrodnom. Južna prigradnja prostorija seže od pročelja do polovice crkve, te služi kao sakristija. U nju se ulazi posebnim vratima na pročelju crkve, a s njom je povezana vratima po sredini crkve. Crkva je natkrivena dvostrešnim krovom u nekoliko razina, s pokrovom od kupa kanalice.

Svodovlje središnjeg dijela crkve ukazuje na njene česte pregradnje. Apsidalni prostor je iznutra pravokutan, dok mu je vanjska strana prislonjena uza zid susjedne građevine te se ne može definirati njezin oblik. Nad njim se diže bačvasti svod. Zapadno od apsida nad središnjim dijelom uzdiže se bačvasti svod s tri pojasnice, te u nastavku prema pročelju nešto povišeni bačvasti svod. Pročelje je izgrađeno u renesansnom slogu 1607. godine, završava trodijelnom preslicom. Nad polovicom srednjeg broda i nad sjevernim brodom izgrađen je stambeni objekt. On dodatno opterećuje svodove i devastira crkvu.

Crkva je unatoč čestim pregradnjama i dogradnjama sačuvala dijelove izvorne predromaničke građevine. Postojanje svodova s pojasnicama i kupole ugrađene u kvadratno tijelo, te dio sačuvanog južnog pročelja s raščlanjenim plitkim nišama, ukazivalo je na to da se radi o jednobrodnoj predromaničkoj crkvi kupolnog tipa. Međutim nije se mogla definirati apsida, kao ni položaj pročelja, tako da su neki istraživači smatrali da je imala četiri, odnosno pet traveja.

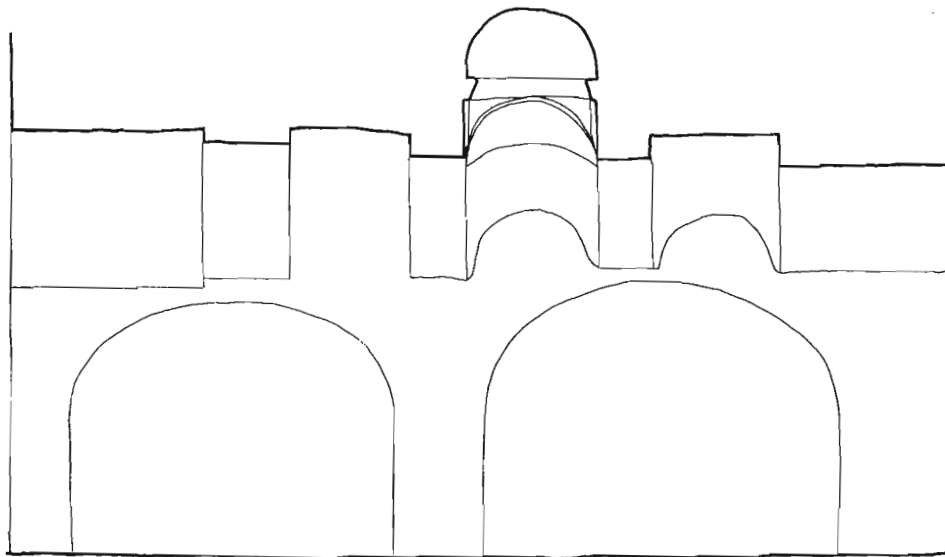
Sl. 3. Tlocrt arheoloških istraživanja

U arheološkim istraživanjima provedenim od Zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirode u Dubrovniku⁹ pronađene su temeljne strukture izvorne crkve Sv. Nikole. Unutar današnjeg apsidalnog prostora pronađeni su dijelovi lijepo sačuvane apsida crkve koja je bila izvana pravokutna, raščlanjena plitkom nišom,

dok je iznutra bila polukružna. Pronađeno zide bilo je građeno priklesanim kamenom u nepravilnim redovima, vezano obilnim slojem vapnene žbuke. Pronađen je i temeljni zid pročelja izvorne crkve, koji je potvrdio njenu trodijelnost.

Proučavanjem postojećeg stanja i rezultata arheoloških istraživanja građevine moguće je definirati prvotni izgled crkve. Iako često proširivana i dograđivana, sačuvala je na zidovima i svodovima tragove pojasnica i slijepih niša izvorne predromaničke građevine.

Zbog skučenosti predromaničkog svetišta, najvjerojatnije zbog umetanja većeg oltara, porušena je apsida predromaničke crkve, a oltarni je prostor proširen i produžen prema istoku. Danas je on tlocrtno pravokutan, nadsvođen bačvastim svodom.

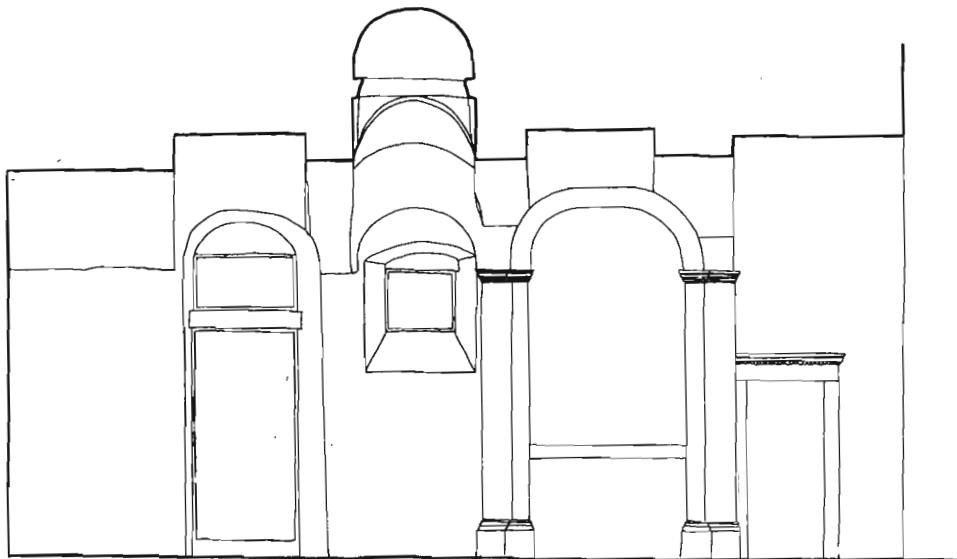
Sl. 4. Presjek, pogled sjever, postojeće stanje

Prilikom dogradnje sjevernog bočnog broda veza s predromaničkom crkvom uspostavljena je probijanjem sjevernog perimetralnog zida s dva nepravilna luka koji su nesimetrični u odnosu na pojasnice prvotne crkve. Taj proboj uništio je gotovo u potpunosti sjeverno pročelje crkve. Dvije pojasnice koje nose kupolu sačuvane su u zoni svodova, iznad tjemena lukova probijenih otvora. Na tom zidu, u prva dva traveja između pojasnica sačuvani su tragovi slijepih lukova.

Pojasnice na oba zida su otučene prije pregradnji, kako je to čest slučaj kod "širenja" predromaničkih crkvice. Tako su radi minimalnog širenja građevina otučene pojasnice ispod zone svodova na crkvi Sv. Mihajla u Pakljenoj na otoku Šipanu. Isti je slučaj na crkvi Sv. Ivana u Šilovom selu na istom otoku.

Na južnom pročelju crkve sačuvane su dvije plitke niše koje su ukrašavale pročelje predromaničke crkve. Perforirano je s dva otvora: vratima s nadsvjetlom i prozorom. Vrata su smještena unutar krajnje istočne slijepe niše, imaju jednostavne kamene dovratnike, dok su kameni doprozornici nadsvjetla obrubljeni uglačanom vrpcom. Prozor je smješten u slijedećoj sačuvanoj slijepoj niši. Njegovi doprozornici su slično kao i doprozornici nadsvjetla vratiju s unutarnje strane ukrašeni uglačanom vrpcom. Prodori vratiju i prozora nalaze se u prvom i drugom travaju između pojasnica. Izgradnjom novog bočnog oltara i njegove niše u trećem travaju je probijeno zidno platno te je znatno uništena pojasnica i dio luka na mjestu nekadašnjeg pročelja. Oltar je očigledno ugrađen nakon dograđivanja crkve u smjeru pročelja. Zbog njegove dubine (koja je jednaka širini zida) izvana je dograđen zid sa strehom.

Južno pročelje bilo je, čini se, raščlanjeno s tri slijepe niše. Dvije su vidljive, a ostaci treće pronađeni su u sondi izvedenoj u dnu oltarne niše. Raspored slijepih lukova pročelja ne podudara se s rasporedom polupilona iznutra, što je karakteristika predromaničkog graditeljstva.

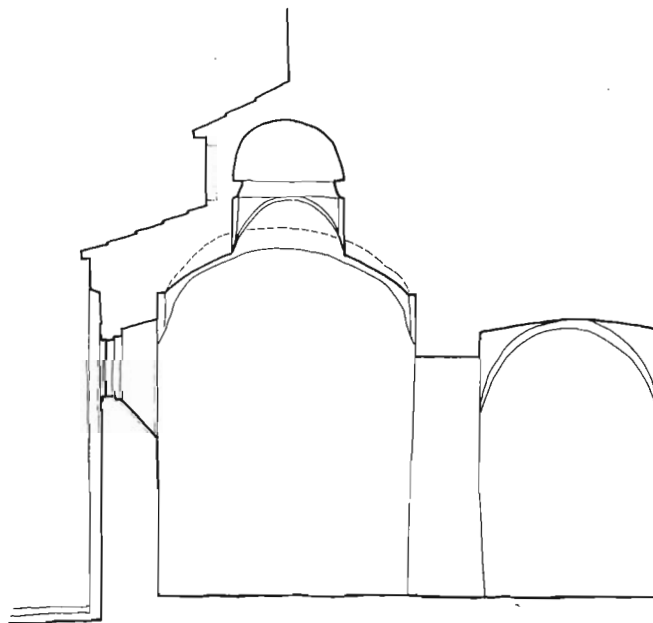
Sl. 5. Presjek, pogled jug, postojeće stanje

Nad srednjim travejem u četvrtastu tijelu nalazi se malena kupola. Prijelaz iz kvadrata u krug ovdje je riješen pandativima. Nad njima je jednostavni vijenac nad kojim je kalota. Izvana je bila kvadratnog oblika, danas je vidljiva samo njena južna polovica, jer je nad crkvom izgrađen stambeni objekt. Na kupoli su otkriveni tragovi - vertikalne fuge koje nagoviještaju postojanje uobičajene raščlanjenosti kupola toga arhitektonskog tipa.

Unatoč svim devastacijama i pregradnjama koje je doživjela crkva Sv. Nikole sačuvala je dovoljan broj elemenata za kvalitetnu rekonstrukciju izvornog izgleda.

Predromanička crkva Sv. Nikole je u tlocrtu pačetvorina. Dužina crkve (zajedno s apsidom) je 7,2 metara, širina 4,6 metara. Zidovi su debeli 60 cm, bez lezena. Ožbukana je iznutra i izvana. Bila je zidana u rustičnoj tehnici priklesanim lomljencima u nepravilnim slojevima, s obilnim slojem morta. Presvođena je bačvastim svodom oslonjenim na dva para lezena, koje prelaze u pojasnice, tako da je prostor podijeljen na tri jednaka dijela. Nad srednjim se uzdiže kupola u kvadratnom tamburu. Rasterećenje malenog tijela kupole riješeno je pojačanjem oslonca - širenjem lateralnih zidova izgradnjom slijepih lukova između polupilona i pojačavanjem zida lezenama. Krov je najvjerojatnije bio pokriven kamenim pločama.

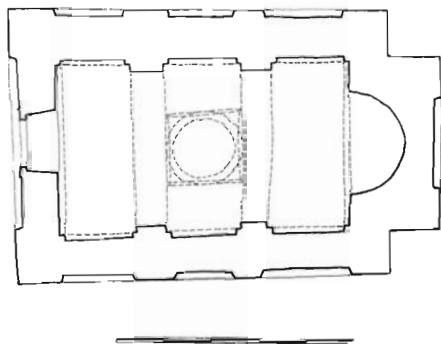
Apsida ima jednu slijepu nišu, a lateralni zidovi imaju tri slijepe niše isto kao i crkva Sv. Ivana u Šilovom selu na Šipanu. Apsida je iznutra polukružna, izvana kvadratna. Kupola Sv. Nikole na Prijekom sakrivena je u kvadratnom tamburu ukrašenom s tri slijepe niše.

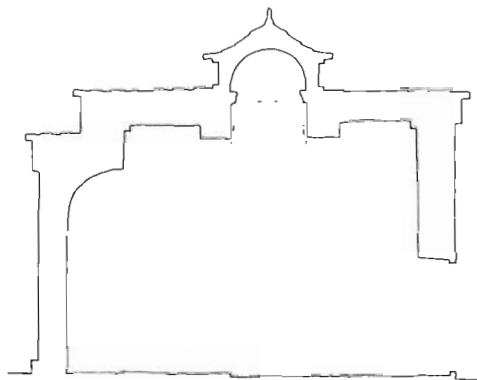
Sl. 6. Presjek, pogled zapad, postojeće stanje

Crkva Sv. Nikole na Prijekom spada u jednobrodni kupolni tip raščlanjene vanjštine.¹⁰ Taj graditeljski tip upotrebljavan je u X. i XI. stoljeću u velikom broju na području južne Dalmacije te je naš najizrazitiji regionalni tip ranosrednjovjekovnog graditeljstva.¹¹ Uporabu jasnog modela, koji se s malim varijacijama pojavio također u velikom broju na dubrovačkom području, sa svega nekoliko primjera izvan njega, treba vezati uz uspostavljanje dubrovačke nadbiskupije koncem X. stoljeća, te postajanjem Dubrovnika značajnim regionalnim središtem.¹²

T. Marasović objašnjava taj tip ranosrednjovjekovnog graditeljstva Dalmacije križanjem dvaju osnovnih utjecaja, odnosno djelovanjem dviju tradicija: longitudinalnog prostora, koji kontinuirano iz starokršćanske arhitekture, te centralne koncepcije izražene kupolom, koju se mora dovesti u vezu s utjecajem Bizanta. U ranom srednjem vijeku Bizant je i politički bio prisutan na istočnoj Jadranskoj obali, pa su dometi njegova arhitektonskog utjecaja više došli do izražaja u geografski bližem, Jadranskom području, gdje se i razvio jednobrodni kupolni tip s izrazito regionalnim specifičnostima.¹³ Taj arhitektonski tip kontinuirano i u romanici dubrovačkog područja, kada se grade crkve sličnih dimenzija s kupolom, ali s obilježjima romaničkog sloga.¹⁴ I. Petricioli, analizirajući crkvu Sv. Lovre u Zadru, smatra da je ona najrazvijeniji i najbogatije ukrašeni i raščlanjeni primjerak južnodalmatinskog kupolnog tipa.¹⁵

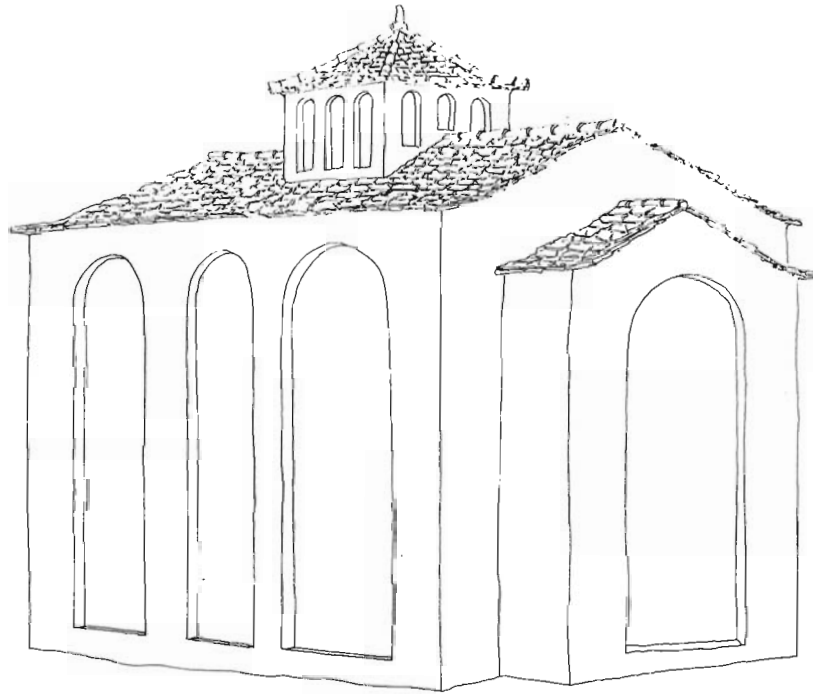
Sl. 7. Tlocrt, pretpostavljeno izvorno stanje

Sl. 8. Presjek, pogled sjever, pretpostavljeno izvorno stanje

Razlozi izgradnje kupole nad longitudinalnom građevinom proizlaze najvjerojatnije iz interpretacije crkvenog prostora, njenog volumena te poradi teoloških i liturgičkih spoznaja i tumačenja unutrašnjosti crkve. Složeni odnosi funkcije građevine uvjetuju njenu izgradnju ili pregradnju. Stvara se forma za funkciju, uporaba kupole kao arhitektonskog rječnika proizlazi iz vrlo osmislene

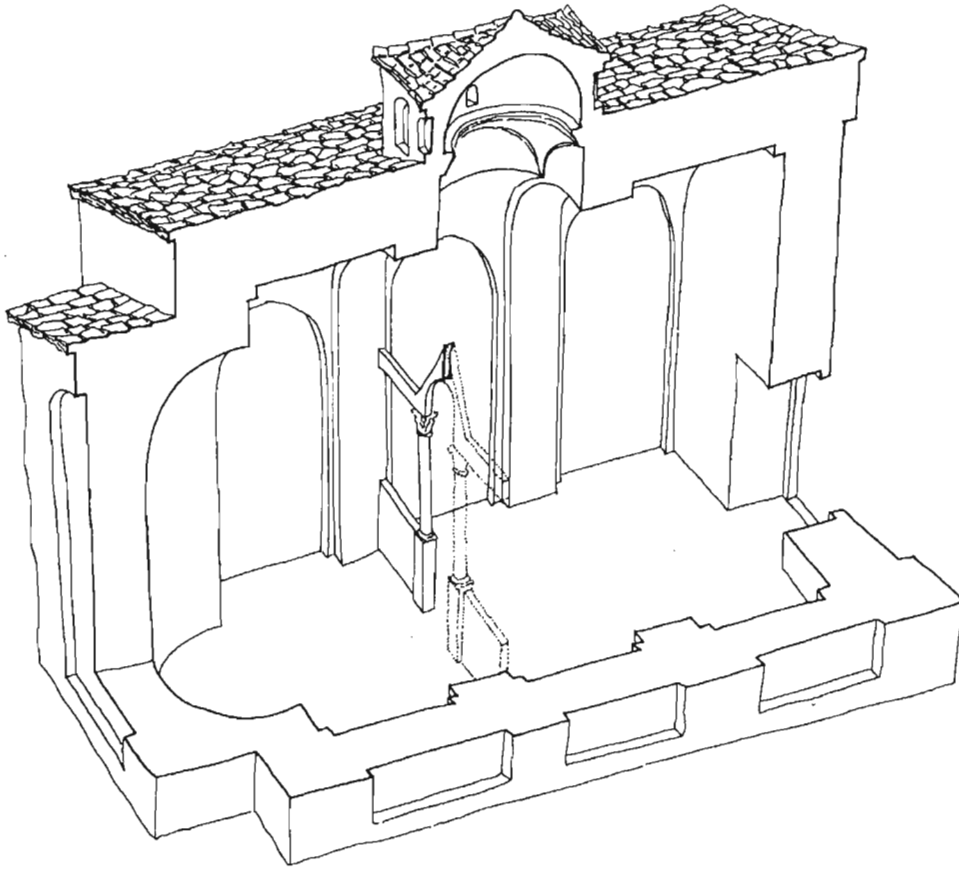

Sl. 9. Perspektivni prikaz pretpostavljenog izvornog stanja

interpretacije prostora za propisanu namjenu. U pravilu se radi o jednobrod-
nim trotravejnim crkvicama s kupolom, vrlo sličnih proporcija s minimalnim
različitostima raščlanjivanja vanjskih zidnih ploha i apside. Apside su kao kod
Sv. Nikole izvana uvijek pravokutne, iznutra polukružne ili kao kod crkve Sig-
urata na Prijekom, Sv. Mihajla u Pakljenoj i Sv. Petra na Šipanu pravokutne.
Prijelaz iz kvadrata na svod izveden je trompama. Kod prijelaza iz kvadrata u
krug kupole najčešće se kao kod Sv. Nikole, upotrebljavaju pandativi, mada je
to kod Sv. Mihajla u Pakljenoj, na otoku Šipanu, riješeno trompama.
Raščlanjenost vanjštine (zidova i kupole) je česta, premda neke crkve tog tipa
imaju neraščlanjenu vanjštinu.

Crkva Sv. Nikole na Prijekom je, dakle, jedna u nizu južnodalmatinskih
crkava kupolnog tipa, vrlo jasnog arhitektonskog modela koji je s malim vari-
cijama u velikom broju upotrebljavan u XI. stoljeću u južnoj Dalmaciji.

Sl. 10. Perspektivni prikaz unutrašnjosti crkve

- ¹ Statut grada Dubrovnika 1272., Dubrovnik 1990, str. 233., (lib. VIII, cap. LVII.) "...pred zgradama Općine dubrovačke u kojima je smještena carina neka se ostavi ulica široka 4 sežnja i neka u navedenoj širini vodi sve do crkve Sv. Nikole od Poljane ...isto tako, uz rub predgrađa, počevši od crkve Sv. Nikole, neka prolazi ulica širine 3 sežnja po općinskoj zemlji vodeći zapadnom stranom sve do gradskog zida."
- ² Godine 1259. spominje se kuća: "...sita in palude juxta ecclesiam Maiorem Sancte Marie." (T. Smičiklas, Diplomatički zbornik, V, Zagreb 1907, str. 127.).
- ³ Vidi bilješku br. 1.
- ⁴ L. Beritić, Urbanistički razvitak Dubrovnika, Zagreb 1958, str. 23., "...od kuća koje će se od sada unaprijed zidati, počev od Sv. Nikole u Polju do Place idući ulicom rečene crkve Sv. Nikole u ravnom pravcu do samostana Male Braće."
- ⁵ PAD, Consilium Maiorem, V., 59'-61' "...kroz široku ulicu Sv. Nikole, s onu stranu Place..."

- ⁶ F. Radić, Dvije najstarije sačuvane crkve grada Dubrovnika, *Starohrvatska prosvjeta*, 2(1898), str. 82-83.
- ⁷ N. Gjivanović, Tri veoma stare sačuvane crkvice dubrovačke: "Sv. Nikola na Prijekom", "Sv. Jakob na Pelinama", i "Sigurat", *Glasnik dubrovačkog učenog društva "Sv. Vlaho"*, Dubrovnik 1929, str. 165.
- ⁸ T. Marasović, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978, str. 86.
- ⁹ Tlocrt arheoloških istraživanja objavljen je članku S.Sekulić-Gvozdanić, Grafički prilozi tipologiji hrvatske sakralne arhitekture do romanike, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split 1978, tabla I.E.
- ¹⁰ T. Marasović, Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka. Tipološki osvrt, Beritićev zbornik, Dubrovnik, 1960, str. 36.
- ¹¹ T. Marasović, Regionalizam u ranosrednjovjekovnoj arhitekturi Dalmacije, *Starohrvatska prosvjeta*, ser.III, 14(1984), str. 135-158.
- ¹² Ž. Rapanić, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split 1987, str. 166.
- ¹³ T. Marasović, o. c. nav. bilj. 8, str. 86.
- ¹⁴ Taj je graditeljski tip i nekoliko stoljeća nakon svog postanka zadržao i u drugim stilskim okvirima svoje osnovne tipske karakteristike. Tako je crkvice Sv. Luke građena u proporcijama niza predromaničkih crkvice dubrovačkog područja, s karakterističnom kupolom. Međutim, na dijelu zida kojemu je vidljiva struktura očigledno je da se radi o romaničkoj građevini. Zidana je pravilnim klesancima s vrlo uskim sljubnicama, kameni vijenac apside na prijelazu u svod izrazito je romanički oblikovan. U dubrovačkom kraju će se u renesansnom razdoblju graditi nekoliko ljetnikovačkih kapela po ugledu na predromaničke, s kupolom u srednjem traveju.
- ¹⁵ I. Petricioli, Crkva Sv. Lovre u Zadru, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 17(1988), str. 53-73. isto, I. Petricioli, *Od Donata do Radovana*, Split 1990, str. 35.

Summary

ST NICHOLAS' CHURCH IN PRIJEKO

The church of St Nicholas in Prijeko has several layers. In the course of time it was rebuilt several times. The northern lateral nave was annexed to the original pre Romanesque church and the altar area was rebuilt. Twice it was widened towards the west, and in 1607 its facade was constructed in Renaissance style. The original vault construction with braces and a dome has been preserved. The southern side, dome and apse still have shallow decorative niches. The original pre Romanesque church, which is a longitudinal single-naved structure, was divided by two pairs of lesenes in three equal parts. The central part was covered by a dome. The apse was square outside and semicircular inside. The walls of the apse and dome were decorated with shallow semicircular niches. It belonged to single-naved dome-typed church with an articulated outer side which is the most typical regional type of early Mediaeval architecture.